DOI:10.26104/IVK.2022.45.557#

Айтбаева П.М., Орозалиев Э.С., Элебаева А.Б.

СОЦИАЛДЫК КЫЗМАТТЫН СТРУКТУРАЛЫК-ФУНКЦИОНАЛДЫК АНАЛИЗИ КООМДУК ИНСТИТУТ КАТАРЫ

Айтбаева П.М., Орозалиев Э.С., Элебаева А.Б.

СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ КАК СОЦИАЛЬНОГО ИНСТИТУТА

P. Aitbaeva, E. Orozaliev, A. Elebaeva

STRUCTURAL AND FUNCTIONAL ANALYSIS OF SOCIAL WORK AS A SOCIAL INSTITUTION

УДК: 316.42(575.2) (04)

Макалада социалдык институт катары социалдык кызматтын маанилүү жана функционалдык мүнөздөмөлөрү каралат. Окумуштуулардын мамилесин талдоонун негизинде «Социалдык кызмат» феноменинин социологиялык аспектилери ачылып каралат. Социологдордун эмгектериндеги эң белгилүү аныктамалар аркылуу «социалдык институт» түшүнүгүнүн чечмелөөлөрү каралат; чет элдик жана ата мекендик социологиялык адабияттарда каралган социалдык институттарды классификациялоого карата ар кандай көз караштар жана мамилелер берилген. Социалдык кызматты институтташтыруу процессинин негизги факторлору, түрлөрү жана этаптары да белгиленген.

Негизги сөздөр: *социалдык институт, социалдык институттардын функциялары, институтташтыруу, социалдык кызмат, социалдык мамилелер.*

В статье рассматриваются сущностные и функциональные характеристики социальной работы как социального института. На основе анализа подходов ученых раскрываются социологические аспекты феномена «Социальная работа». Основываясь на многовековые традиции взаимопомощи, заботы о человеке, общечеловеческие ценности милосердия и благотворительности, социальная помощь исторически трансформировалась в государственные формы социального обеспечения и социальной работы, стало носить институциональный характер. Развитие института социальной работы неотделимо от общественной истории, ее возникновение и развитие были обусловлены потребностями человеческого общества в сохранении преемственности своего существования. Рассмотрены интерпретации понятия «социальный институт» через наиболее известные определения в работах социологов; представлены различные точки зрения и подходы к классификации социальных институтов, имеющиеся в зарубежной и отечественной социологической литературе. Также выделены основные факторы, виды и этапы процесса институционализации социальной работы.

Ключевые слова: *социальный институт, функции социальных институтов, институционализация, социальная работа, социальные отношения.*

The article discusses the essential and functional characteristics of social work as a social institution. Based on the analysis of the approaches of scientists, the sociological aspects of the phenomenon of "Social work" are revealed. The development of the institute of social work is inseparable from social history, its emergence and development were conditioned by the needs of human society in preserving the continuity of its existence. The interpretations of the concept of "social institution" through the most well-known definitions in the works of sociologists are considered; various points of view and approaches to the classification of social institutions available in foreign and domestic sociological literature are presented. The main factors, types and stages of the process of institutionalization of social work are also highlighted.

Key words: *social institution, functions of social institutions, institutionalization, social work, social relations.*

Социалдык институт катары социалдык кызматты структуралык-функционалдык талдоо анын функционалдык биримдигинин, универсалдуулугунун, зарылчылыгынын жана динамикалык теңдигинин принциптеринин позициясынан кароону сунуш кылат. Структуралык-функционалдык талдоо боюнча, социалдык кызмат – бул бүт бөлүктөрү биргеликте иштеген бирдиктүү бүтүн система болуп саналат.

Адабиятта социалдык институттун ар кандай аныктамалары бар. Социологиялык лексикондо «социалдык институт» түшүнүгү бир тараптуу аныктамага ээ эмес. Социалдык институттады тышкы, формалдуу («материалдык») түзүлүшү, ошондой эле ички, мазмундуу ишмердүүлүгү боюнча мүнөздөөгө болот [1].

Социалдык институттар жөнүндө функционалдык маанидеги кеңири түшүнүк бергендердин алгачкыларынын бири Э.Дюркгейм болгон, ал адамдын өзүн-өзү ишке ашыруунун эң маанилүү каражаты болгон социалдык институттардын позитивдүүлүгү жөнүндөгү идеяны карманган [2]. М.Вебер коомдун рационалдуулугун институционалдык деңгээлде карап, социалдык институттарды «социология жеке индивиддер үчүн кандай мааниге ээ болсо, ошондой формада изилдөөгө тийиш, тагыраак айтканда, индивиддер иш жүзүндө аларга карата иш-аракеттерин багыттайт» деп эсептеген [3]. Т.Парсонс коомдун концептуалдык моделин иштеп чыгып, аны социалдык институттардын системасы катары карап, коомдун институционалдык түзүмү өзгөчө мааниге ээ экенин, анткени ал коомдогу социалдык тартипти, анын туруктуулугун жана интеграциясын камсыз кылууга багытталганын белгилеген [4].

Ошентип, адабияттарды талдоо социологиялык теорияда «социалдык институт» түшүнүгүн чечмелөөнүн көптөгөн саны бар экендигин көрсөттү. Алардын баары институттардын табиятын жана функцияларын түшүнүү жагынан да айырмаланышат. Аныктамалардын кайсынысы туура, кайсынысы туура эмес деген суроого жооп издөө методологиялык жактан келечексиз. Социалдык кызматты институтташтыруу объективдүү процесс катары жана ошол эле учурда көп факторлуу, татаал жана карама-каршылыктуу, башкаруунун жана уюштуруунун өзгөчө системасын талап кылат.

DOI:10.26104/IVK.2022.45.557#

Институционалдаштыруу – бул институттун калыптануу этабын билдирген процесс, ал социалдык практиканы институттун деңгээлине чейин чыңдоону билдирет (статусту мыйзамдык жактан жасалгалоо, уюштуруу инфраструктурасын жана материалдык ресурстарды кеңейтүү). Өз ара жардамдашуу, кайрымдуулук – бул мамилелердин белгилүү структурасы, бийлик иерархиясы, тартип, жүрүм-турум эрежелери менен бара-бара иреттүү процесске айланган.

Өз ара жардамдашуу, адамга кам көрүү, кайрымдуулук жана кайрымдуулуктун жалпы адамзаттык баалуулуктарынын негизинде социалдык жардам өзүнүн өнүгүүсүнүн узак тарыхый жолун басып өттү [5]. Акырындык менен социалдык камсыздоонун мамлекеттик формасын камсыз кылуу процесстери байып, системалуу жана институттук мүнөзгө ээ боло баштаган. Социалдык кызмат институтунун өнүгүшү коомдун тарыхынан ажырагыс. Ал адамдардын жашоосунун эң алгачкы этаптарында бири-бирине өз ара жардам көрсөтүү институту түрүндө пайда болгон. Анын пайда болушу жана өнүгүшү адамзат коомунун жашоосунун үзгүлтүксүздүгүн сактоо муктаждыктары менен шартталган.

Нурова С.С. социалдык институттун төмөнкү белгилерин бөлүп көрсөткөн: биргелешкен ишмердүүлүк менен алектенген адамдардын белгилүү бир тобу; функциялардын жыйындысын аткарган адамдардын белгилүү бир уюму; топтун мүчөлөрүнүн жүрүм-турумун жөнгө салуучу ишмердүүлүктүн мекемелери жана каражаттары; өзгөчө топ үчүн маанилүү болгон айрым коомдук ролдор [6].

Демек, **социалдык институт** - бул максатка ылайыктуу багытталган жүрүм-турум стандарттарынын өз ара макулдашылган системасы аркылуу ишке ашырылуучу коомдук ишмердүүлүктүн жана коомдук мамилелердин белгилүү бир уюму, алардын пайда болушу жана системага топтолушу конкреттүү коомдук институт чечүүчү иштин мазмуну менен аныкталат. Өз функцияларын аткарууда социалдык институттар өз мүчөлөрүнүн жүрүм-турумдун тиешелүү стандарттарына ылайыктуу келген иш-аракеттерин кубаттайт жана жүрүм-турумда бул стандарттардан четтөөлөрдү жок кылуунун үстүнөн иштейт, башкача айтканда, жеке адамдардын жүрүм-турумун көзөмөлдөп, тартипке келтирет.

Социалдык кызмат кандайдыр бир деңгээлде коомдун социалдык түзүлүшүнүн алкагындагы байланыштардын жана мамилелердин туруктуулугун камсыздайт деп эсептейбиз. Социалдык кызматта социалдык институттун мындай белгилерин бөлүп көрсөтүүгө болот: объекттин жана субъекттердин белгилүү чөйрөсүнүн бөлүнүшү; туруктуу ички байланыштар жана мамилелер менен бардык структуралык элементтердин өз ара байланышы; коомдун өнүгүшүнүн жыргалчылыгы үчүн жүзөгө ашырылуучу максаттардын, милдеттердин, багыттардын өзгөчөлүгү; өнүгүүдө автономия; колдонулуучу методдордун, формалардын, типтердин жана технологиялардын кеңири спектринин болушу; анын айрым багыттарын бөлүштүрүү жана өнүктүрүү: билим берүү системасында, пенитенциардык системада, сала-маттыкты сактоо тармагында, динде ж.б. чөйрөлөрдөгү социалдык кызмат; коомдук институттун алкагында адамдардын жүрүм-турумун жөнгө салуучу баалуулуктардын, принциптердин жана нормалардын системасын калыптандыруу; мыйзамдык базанын болушу жана ишмердүүлүктүн мыйзамдардын чегинде жөнгө салынышы ж.б. Ушул жана башка факторлорду санап, окумуштуулар социалдык кызматты заманбап коомдун инновациялык социалдык институту деп атоого татыктуу деп эсептешет [7].

Социалдык кызматтын функциялары анын социалдык институт катары коомдогу ордун жана ролун аныктайт, башка иш-чараларга жана коомдук институттарга салыштырмалуу социалдык кызматтын өзгөчөлүктөрүн ачып берет. Социалдык кызматтын мазмуну анын функциялары менен аныкталат. Белгилүү болгондой, ар кандай авторлор ар кандай функцияларды көрсөтүшөт. Алардын айрымдарына токтоло кетели.

Диагностикалык функция. Даректүүлүк принцибинин негизинде социалдык кызмат боюнча адис конкреттүү кардар үчүн социалдык жардамга муктаждыктын даражасын жана жетиштүүлүгүн аныктайт, анын турмуштук абалын жакшыртуу үчүн колдонула турган социалдык жана жеке ресурстарды белгилейт.

Коммуникативдик функция кесиптик баарлашуунун бардык процесстерин аныктайт. Бул функция өз кезегинде төмөнкүдөй майда функцияларга бөлүнөт: аффективдик-коммуникациялык жана маалыматтык-коммуникациялык.

Педагогикалык функция адистин ишмердүүлүгүнүн тарбиялык жана окутуучу аспектиси менен байланышкан. Социалдык кызматкер социалдык кызматтын кардарларына белгилүү бир турмуштук кырдаалдарда туура жүрүм-турумду үйрөтөт.

Төмөнкү иш-чараларда чагылдырылган **уюмдун функциялары** маанилүү роль ойнойт: так аныкталган милдеттерди аткаруу; иштин тиешелүү багыттарын уюштуруу; маселелерди биргелешип чечүүгө адамдарды тартуу ж.б.

Ортомчу функция көбүнчө социалдык кызматтын негизги функциясы деп аталат. Социалдык өзгөрүүлөрдүн агенти катары социалдык кызматкер кардарды аларга керектүү көптөгөн кызматтар менен байланыштырат.

Психологиялык функция турмуштун деформациялоочу социалдык шарттарына каршы күрөштө адамдын чыгармачылык күчтөрүн активдештирүү максатында социалдык кызматкердин диагностикалык, прогностикалык, психотерапевттик ишмердигинде ишке ашырылат.

DOI:10.26104/IVK.2022.45.557#

Социалдык кызматты **социалдаштыруу функциясы** начар ыңгайлашкан адамдарга рационалдуу жана даректүү жардам көрсөтүү менен байланышкан. Бул иш-аракет муктаж болгондордун материалдык жыргалчылыгын жогорулатууга эмес, биринчи кезекте бул адамдардын социалдык катышуу чөйрөсүн кеңейтүүгө, аларды активдүү социалдаштырууга жана өзгөргөн жашоо шарттарына ыңгайлашууга багытталган.

Жөнгө салуучу функция социалдык кызмат жарандык коомдун институту болуп саналат, анын эффективдүү ишмердүүлүгүнүн аркасында конкреттүү кырдаалдардын алкагында адамдардын күнүмдүк турмушунда жалпы жана жеке кызыкчылыктарды координациялоону камсыз кылынат.

Бул функциялар менен эле социалдык кыз-маттын функциялары бүтпөй турганы түшүнүктүү. Социалдык кызмат – бул бир жагынан туруктуу, экинчи жагынан тарыхый өзгөрмөлүү калыптануунун бир түрү экенин көрсөтүп турат жана алар ар кандай социалдык жамааттардын өкүлдөрү катары адамдардын ишмердүүлүгүн, өз ара аракеттенишүү процесстеринде өнүгүп жаткан коомдук байланыштарды уюштурууга жана жөнгө салууга багытталган [8].

Социалдык кызмат адамдардын ортосундагы өз ара аракеттенишүү процесстерин жана мамилелерин жөнгө салуучусу катары, акыры, жашоонун конкреттүү тарыхый шарттарында алардын материалдык жана руханий, жеке жана социалдык керектөөлөрүн канааттандырууга жардам берүү үчүн иш алып барат. Демек, социалдык кызмат тартипке келтирүү, формалдаштыруу, көзөмөлдөө, башкаруу, уюштуруу ж.б.у.с. процесстерге түздөн-түз байланыштуу.

Ошентип, социалдык кызматты институтташтыруу процессинде биз шарттуу түрдө төмөнкү этаптарды аныктадык:

- калктын социалдык жактан аялуу категорияларынын санынын өсүшү жана социалдык көйгөйлөрдү чечүү боюнча биргелешкен иш-чараларды уюштуруунун зарылчылыгы;
- белгилүү бир социалдык нормаларды жана эрежелерди сактоо, ошондой эле бул нормаларды кабыл алуу, колдонуу жана аларды сактоо үчүн белгиленген санкцияларды (социалдык кызматкерлердин жүрүм-турум этикасы) орнотуу;
- институттун бардык мүчөлөрүн камтыган статустар жана ролдор системасын түзүү;
- калкты социалдык жактан коргоо системасын түзүү, социалдык кызматтын иштешин жөнгө салуу жана тартипке келтирүү.

Социалдык кызматтын институционалдык статусу жөнүндө айтуу менен, негизинен мамлекеттик, коомдук жана аралаш түрлөрүн бөлүүгө болот. Алардын ар биринин өзүнүн артыкчылыктары жана кемчиликтери бар.

Мамлекеттик статус жардамга муктаж болгон коомдун мүчөлөрүнүн санын жана мамлекет тарабынан жардамга бөлүнгөн каражаттарды аныктоого борборлоштурулган көзөмөл жүргүзүү мүмкүнчүлүгүн билдирет. Социалдык жардамга муктаж калктын конкреттүү категориялары үчүн социалдык кызмат үзгүлтүксүз жүргүзүлөт. Социалдык кызматтын мамлекеттик статустун бул аспектилерин позитивдүү деп баалоо керек.

Социалдык кызмат институтунун **коомдук статусу** жамааттык коомдук иштерди уюштуруу жана муктаж болгондорго жардам көрсөтүүнү өз алдынча уюштуруу менен байланышкан. Бул учурда коомдун мүчөлөрүнүн күчтүү бөлүгү алсыздарын колдоо жоопкерчилигин өзүнө алат. Бирок, жардам берүү үчүн жоопкерчиликти бир гана ыктыярдуу коомдук уюмдарга жүктөөгө болбойт, анткени алардын иши үзгүлтүксүз жана системалуу мүнөзгө ээ эмес.

Азыркы Кыргызстандын шартында артыкчылыкты социалдык кызматты уюштуруунун аралаш түрлөрүнө берүү максатка ылайыктуу. Мында негизги уюштуруу импульсу мамлекеттик структуралардан чыгышы керек же алардын активдүү катышуусу менен болушу зарыл.

Ошентип социалдык кызматтын бардык компоненттеринин жакшы координацияланган өз ара аракеттенишүүсү, ошондой эле коомдун башка институттары: мамлекеттик социалдык саясат, билим берүү системасы, үй-бүлө, укук коргоо системасы, саламаттыкты сактоо мекемелери жана башкалар менен натыйжалуу өз ара кызматташуусу – социалдык кызматты өнүктүрүүнүн шарты болуп саналат. Ошондой эле окумуштуулардын жана реформаторлордун көңүлүн Кыргызстандын социалдык өнүгүүсүнүн перспективаларынын контекстинде негизги проблемаларды чечүүгө буруу зарыл.

Литература:

1. Осипов Г.В., Кравченко А.И. Институциональная социология // Современная западная социология. Словарь. - М., 1990. С. 118-119.
2. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. - М., 1981.
3. Вебер М. Хозяйство и общество: очерки понимающей социологии. Общности./Пер. с нем. под ред. Л.Г.Ионина. - М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2017. - 432 с.
4. Парсонс Т. Система современных обществ. - М., 1997.
5. Орозалиев Э.С., Мусаева Н.К. Философия социальной работы. Учебн. пособ для студ. - Б., 2013. - С.55.
6. Нурова С.С. Институционализация социальной работы в Кыргызстане [Текст] / Вестник КНУ им. Ж.Баласагына. №2. - Бишкек, 2014 . - С. 395.
7. Мусаева, Н.К. Социальная работа как объект философского анализа: Дисс. ... канд. филос. наук. - Б., 2012. С. 37-38.
8. Социальная работа в Кыргызстане (теория и практика) / сост.: Р.С.Рысалиев, В.У. Усенова., Э.С. Орозалиев. - Бишкек: Изд-во БГУ, 2001. - С.8-11.